

Т. М. ЯБЛОНСЬКА

T. M. Yablons'ka

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Дослідження сімейно-родинних стосунків, які зазнали значних трансформацій разом із усім нашим суспільством, є надзвичайно важливим на сучасному етапі. **Актуальність** досліджень в царині сімейної проблематики зумовлена загальною кризою сім'ї, яку відзначають педагоги, психологи, соціологи, демографи. Ця криза є доволі поширеною, виявляється у кількісних (зменшення показників народжуваності дітей, значна кількість розлучень, проблемних сімей) та якісних показниках (трансформація суспільних та сімейних цінностей, ослаблення виховної функції сім'ї, психологічні проблеми членів сім'ї тощо). Очевидно, що за таких умов необхідними є ґрунтовні дослідження сучасної сім'ї та пошук ресурсів для подолання негативних явищ.

Водночас, як вказують деякі дослідники, сім'я як система, суспільний інститут переживає сьогоденні своєрідну "вікову кризу": відбувається перехід сім'ї як системи, що функціонує, на якісно інший рівень. Оскільки в сучас-

них умовах матеріальний фактор перестає бути відповідальністю виключно чоловіка за виживання сім'ї, відбувається закономірний перехід з одного етапу розвитку (патріархату) на інший (біархат). При цьому домінуючими стають функції задоволення більш високого рівня потреб емоційно-інтелектуальної, духовної сфери [1].

Також в останні десятиліття відбулося усвідомлення того факту, що сім'я є одним з вирішальних чинників становлення та розвитку особистості. Так, багато психологів і психотерапевтів розглядають психологічні проблеми чи навіть психічні розлади особистості, соматичні захворювання як функцію внутрішньосімейної взаємодії. Ці ідеї розвиваються насамперед представниками сімейної системної психотерапії. Так, В. Сатир зазначає, що подружні стосунки являють собою стрижень для формування інших стосунків у сім'ї; дисгармонійні стосунки між батьками обов'язково відбиваються на їхній батьківській функції [2]. На думку К. Вітакера, те, що сім'я звичайно при-

ходить до терапевта з проблемою якогось одного її члена, повинно розглядатися лише як “вхідний квиток”. В процесі терапії необхідно розширити уявлення про те, у чому саме полягає проблема, і представити цю проблему як функцію внутрішньосімейної взаємодії [3; 50].

На сьогодні дослідження сім'ї в Україні, практична робота з сім'єю є доволі популярним напрямком психологічної науки і практики, особливо порівняно з попередніми роками, коли ця проблема знаходилася на периферії наукової думки. Так, зростають – як кількісно, так і якісно – установи та організації, що займаються проблемами сім'ї на державному рівні. Це насамперед установи, які реалізують державну політику допомоги сім'ї (Центри соціальних служб для молоді, відділи сім'ї та молоді, Служба у справах неповнолітніх). Діяльність недержавних фондів, організацій (Спілка захисту сім'ї та особистості, Центр екології сім'ї та ін.) також робить вагомий внесок у сферу практичної допомоги сім'ї та наукових досліджень. Грунтовними психологічними та соціально-психологічними дослідженнями проблем сім'ї займаються такі провідні наукові установи, як Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Інститут психології АПН України, Інститут соціальної і політичної психології АПН України, Інститут проблем виховання АПН України.

Отже, **метою** даної статті є визначення актуальних та перспективних напрямків психологічних досліджень сім'ї на основі аналізу сучасної психологічної літератури.

Як показує аналіз, психологічні дослідження сім'ї ведуться у таких площинах:

1. Батьки – діти: різні аспекти сімейного виховання (зокрема сучасні тенденції у сімейному вихованні, позиції батьків, гендерні стереотипи у сімейному вихованні), взаємовплив між поколіннями. Доволі поширеними є дослідження, які розглядають вплив

сім'ї на становлення тих чи тих особливостей, властивостей дитини. Так, окремі дослідження свідчать про те, що причини дитячої злочинності, девіантної або залежної поведінки, інших негараздів значною мірою зумовлені несприятливою сімейною ситуацією – асоціальним способом життя батьків, бездоглядністю дитини, наявністю конфліктів або сімейного насильства, емоційним неприйняттям дитини, фрустрацією її базових потреб [4].

2. Стосунки між шлюбними партнерами, їх розвиток на різних етапах подружнього життя та вплив на загальну сімейну динаміку: адаптація шлюбних партнерів у молодій сім'ї, подружні конфлікти, кризові періоди та ресурси сім'ї у їх подоланні, розвиток стосунків між членами подружжя, дослідження нетипових сімей (порівняння громадянського шлюбу з традиційним, різновікові шлюби, проблемні сім'ї тощо).

Дослідження цього напрямку свідчать про те, що сьогодні трансформується, розширюється розуміння сутності та розуміння різних феноменів, наявних у сімейно-подружньому житті. Зокрема, дослідження психологів свідчать, що у 80–85% сімей постійно відбуваються конфлікти, в 15–20% наявні сварки через різні причини. При цьому доведено, що подружні конфлікти відіграють ключову роль у сімейних стосунках, оскільки представляють собою спосіб вираження і подолання суперечностей, що лежать в основі такої складної системи, як сім'я. Також змінюється ставлення до розлучення як до події, що має виключно негативне значення [5].

На окрему увагу заслуговує постановка і дослідження проблеми сімейного насильства, до якої зараз спостерігаємо значний суспільний і науковий інтерес. Зауважимо, що ця проблема потребує подальшого поглибленого вивчення різних чинників насильства, зокрема психологічних факторів, передумов, а також можливостей запобігання цьому явищу [6].

3. Сім'я як цілісна система: порушення поведінки, нахилів дітей, психологічні, психосоматичні проблеми когось із членів сім'ї як функція внутрішньосімейної взаємодії. В межах цього напрямку активно розробляється методологія практичної допомоги сім'ї, досліджується ефективність різних підходів, технік психокорекційної роботи.

4. Сім'я як соціальний інститут: функції ретрансляції соціальних цінностей, настанов, передача соціокультурного досвіду, етнопсихологічні особливості сімей. Цей напрямок охоплює більшою мірою філософські, культурологічні, соціально-психологічні аспекти.

5. Сучасні трансформації інституту сім'ї: статоворольова демократизація (в основному, за рахунок розширення статоворольового репертуару жінок), поступовий перехід від патріархату до біархату, зміна домінуючих функцій сім'ї. Менше представлені дослідження сімей у контексті соціального розшарування суспільства та його впливу на структуру сім'ї, її функції.

Отже, трансформації інституту сім'ї є ознакою сучасного етапу суспільного розвитку. За даними Т. В. Буленко, найпоширенішими тенденціями розвитку сучасної сім'ї в Україні є наступні:

- порушення механізму адаптації сім'ї до динамічних процесів у суспільстві;
- послаблення захисної функції сім'ї (як матеріальної, так і психологічної);
- структурно-функціональна трансформація сім'ї за невизначеності або суперечливості сімейних ролей;
- зниження значення сім'ї в системі життєвих цінностей особистості з подальшою переорієнтацією значної частини молоді на позашлюбні стосунки або повторний шлюб;
- погіршення дитячо-батьківських взаємин, зумовлене невідповідністю та закостенілістю батьківських норм;

- стійка орієнтація подружжя на малодітну сім'ю;

- загострення суперечностей між партнерами в орієнтації сім'ї на демократичний (з боку жінок) або патріархальний (з боку чоловіків) розвиток;

- дисфункціональний розвиток сім'ї, ознаками якого є: тенденція до домінування, боротьба за владу обох партнерів, неузгодженість рольової поведінки, негнучкість сімейних норм, маніпуляція партнером, дітьми, ігнорування потреб, почуттів членів сім'ї, конфліктна взаємодія;

- ускладнення сімейної адаптації молодого подружжя внаслідок неадекватних дошлюбних очікувань, завищених вимог до партнера;

- нестабільність життєвих планів в умовах економічної нестабільності [7].

Отже, сучасна сім'я характеризується значними структурними та змістовими трансформаціями, що спричиняють зміну її функціонування як системи. Глибоке вивчення цих трансформацій та їх наслідків є одним із перспективних, малорозроблених напрямків психологічних досліджень сім'ї.

Сім'я – це природна група, в якій з часом виникають стереотипи поведінки. Ці стереотипи створюють структуру сім'ї, яка визначає функціонування її членів, окреслюючи діапазон можливих варіантів їхньої поведінки та спрощуючи взаємодію між ними (С. Минухін). Життєздатна структура сім'ї необхідна для виконання головних задач сім'ї – підтримувати індивідуальність, водночас створюючи відчуття єдності, належності до цілого. Як правило, члени сім'ї не відчувають себе частиною сімейної структури. Кожний партнер вважає себе самостійною одиницею, яка взаємодіє з іншими самостійними одиницями. Кожний усвідомлює, що він впливає на поведінку партнера. Одне з життєво важливих завдань подружньої підсистеми – вироблення меж кожного з членів подружжя, які залишають йому терито-

рію для задоволення власних психологічних потреб.

Важливими характеристиками сім'ї є її функції, структура та динаміка. Життєдіяльність сім'ї безпосередньо пов'язана із задоволенням певних потреб її членів, які й зумовлюють різні функції сім'ї.

Виховна функція сім'ї полягає в тому, що задовольняються індивідуальні потреби в батьківстві та материнстві. Господарчо-побутова функція сім'ї полягає в задоволенні матеріальних потреб членів сім'ї, сприяє збереженню їх здоров'я.

Емоційна функція припускає задоволеність потреби в симпатії, визнанні, повазі, емоційній підтримці, психологічному захисті. Функція духовного (культурного) спілкування – задоволення потреб у спільному проведенні вільного часу, взаємному духовному збагаченні. Функція первинного соціального контролю – забезпечення виконання соціальних норм членами сім'ї, особливо тих, хто внаслідок різних обставин (вік, хвороба) не володіє достатньою здатністю самостійно визначати власну поведінку в повній відповідності до соціальних норм. Сексуально-еротична функція – задоволення сексуально-еротичних потреб подружжя.

З плином часу відбуваються зміни у функціях сім'ї: одні втрачаються, інші з'являються відповідно до нових соціальних умов та правил. У сучасній сім'ї порівняно з попередніми поколіннями якісно змінилася функція первинного соціального контролю. Підвищився рівень терпимості до порушення норм поведінки в межах шлюбно-сімейних відносин (до подружніх зрад, народження позашлюбних дітей тощо). Розлучення перестає розглядатись як аномалія подружніх взаємин. Якісних змін зазнали й інші функції сім'ї – виховна, емоційна, що потребує окремих досліджень.

Структура сім'ї – це склад сім'ї та сукупність взаємин. З точки зору структури, можна виокремити сім'ї, де керівництво зосереджено в руках одного її

члена, та сім'ї, де помітна участь всіх членів сім'ї в управлінні. У першому випадку говорять про авторитарну систему взаємин, в другому – про демократичну. Яким чином той чи інший характер взаємин впливає на функціонування всієї системи, на задоволення потреб кожного її члена? Який вплив різні системи мають на становлення особистості дитини? Постановка цих питань у психологічних дослідженнях може дати цікавий матеріал для розв'язання проблем сімейних конфліктів, проблем спілкування з дитиною.

Також цікавим і перспективним, на нашу думку, є напрямок досліджень етнокультурних та етнопсихологічних особливостей української родини, простеження етногенези цих особливостей. Так, серед особливостей східнослов'янської родини, багато з яких є типовими і для українських сімей, дослідники виокремлюють зокрема наступні:

- родина, як правило, є не нуклеарною, а трьохпоколінною;
- матеріальна і моральна залежність членів родини одне від одного дуже велика;
- межі сімейної системи мають деякі особливості; як правило, вони неадекватні вимогам оптимальної організації;
- часто усе вказане вище призводить до явища злитості, сплутаності сімейних ролей, невиразного поділу функцій, необхідності увесь час домовлятися і неможливості домовитися надовго, заміщення, коли кожний у родині може функціонально бути кожним і одночасно ніким.

Підбиваючи підсумки цього невеликого огляду, можемо зазначити, що сучасна сім'я, її особливості, структура, функції, її вплив на формування особистості надають дуже багатий матеріал для психологічних досліджень.

Насамкінець додамо, що, досліджуючи різні сім'ї – проблемні, аномальні, нетипові тощо, констатуємо, можливо,

певні негативні тенденції, слід все ж пам'ятати про те, що кожна сім'я володіє внутрішніми ресурсами та потенціалом для розвитку. Будь-який кризовий момент не обов'язково має виключно негативне значення, а дозволяє сім'ї, усвідомивши та асимілювавши власний досвід, перейти на інший рівень функціонування – рівень більш глибоких, більш задовільних стосунків, за яких враховуються потреби кожного. Ейдемільер Є. Г. визначив сім'ю як групу людей, які спільно проживають. “Здорова сім'я” – це сім'я, в якій існує висо-

ка міра внутрішньої єдності та високий ступінь індивідуалізації, вона підтримує свободу перегруповань та відносну свободу розвитку підгруп, дозволяє вільно виходити та повертатись, не викликаючи чвари[...] Індивідуалізація у здоровій сім'я робить можливим високий ступінь мобільності, за якої кожний з членів сім'ї може виступати в різних ролях, не ігноруючи при цьому виконання своїх базових ролей, які обумовлені культурою, релігією, традицією, віком, психічною та фізичною зрілістю” [8; с. 419].

1. Дымнова Т. И. Семейный образ жизни: естественный и искусственный отбор в условиях современности // Материалы Всероссийской научной конференции “психологические проблемы современной Российской семьи”. В 3-х частях. – Часть 3 / Под общ. ред Шабельникова В.К., Лидерса А. Г. – М., 2003. – 156 с.
2. Сатир В. Психотерапия семьи. – СПб.: “Речь”, 2000. – 283 с.
3. Витакер К., Бамберри В. Танцы с семьей: семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте. / Пер. с англ. А. З. Шапиро. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1999. – 176 с.
4. Батьки та діти: одвічні проблеми – сучасний погляд. К.: Київська міська адміністрація, Служба у справах неповнолітніх., 2003. – 160 с.
5. Материалы Всероссийской научной конференции “психологические проблемы современной Российской семьи”. В 3-х частях. – Часть 3 / Под общ. ред Шабельникова В. К., Лидерса А. Г. – М., 2003.
6. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціологічного опитування). – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. – 144 с.
7. Буленко Т. В. Тенденції розвитку української сім'ї та її проблеми на сучасному етапі / Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. – К., 2001. – т.ІІІ, ч.4. - С.20-24.
8. Эйдемиллер Е., Юстицкий В. Психология и психотерапия семьи. – СПб, 2000.

Подано до редакції 09.01.2004

Abstract. SOME ISSUES OF STUDYING CONTEMPORARY UKRAINIAN FAMILIES. In the article the important tendencies of the research of family problems, perspectives of further social research in that area are depicted based on the analysis of modern psychological literature.